

ԳԱԹԼԻՆ ՀՍԿՈՒՄԸ

— 0 —

Ձիւն... անդունդները լեցուցեր ու լեռներուն
Կողերն ի վեր եւ դաշտերուն ծածկած վերան...
Գիւղ մը, հիւղեր՝ ճամբորդներու կարծես նրման
Բըլուրին ոտքը թաւալած, ինկած նըկուն :

Լուռ իրիկուն՝ միապատշաճ դաշտին վերայ .
Ճերմակ ծառեր կը խոնարհին մինչեւ գետին...
Դէպ ի քաղաք ճամբան անհետ կը ջրնանայ...
... Վերադարձող կուսութեան իղծ մընէ յետին :

Հորիզոնին անփայլ լուսին մըն է փակեր...
Կեանքը յանկարծ... Գիւղին վերայ, կաթիլ կա-
թիլ

ինչպէս արիւն՝ կարմիր լոյսեր կուգան թափել :

Եւ բըլուրին կը խռզարկին զազաթն աչքեր .
— Ձիւնին երկուն երկարած չուքն իր անաւոր,
Դայլ մը՝ անշարժ՝ գիւղին վերեւ կը հսկէ կոր :
Վ. ՏԻՐԱՆԵԱՆ

ՔՐՈՆԻԿ

—

Գեղեցիկ ԾՐԱԳԻՐ ՄԸ . — «Մշակ»ի մէջ
հրատարակուած յօդուածներով, պ. Ս. Մալ-
խասեանց կը ծանուցանէ թէ է քոտոյ պիտի
սկսի գործադրել գաղափար մը գոր յաջած է
«Մշակ»ի խմբագրատեղի պ. Ա. Քալանթար,
այն է հրատարակել՝ ամբողջական ու խնամ-
եալ տպագրութեամբ մը՝ բոլոր հայ պատմա-
գիրները, հայկական աշուրներն ղիտին, այ-
սինքն հայ գրականութեան (ս. Երեմի եւ հայ
ազգութեան), հինաբարձրին հաստատման մեծ
ղվածքին հազարներէ չարիքամակնին առթիւ
որ պիտի տնտիւ 1904ի ամառը, Կ'արտա-
տպենք այստեղ «Մշակ»ի մէջ հրատարակուած
յօդուածին այն առիթը, ուր պ. Մալխասեանց
ամենամեծ յստակութեամբ պարզած է այդ
ծրագիրը :

« Այս (հայ պատմագիրներու) հրատարակու-
թիւնները եղել են զանազան տեղերում ու

ժամանակներում, տարբեր պատարաստութեամբ
մարդկանց ձեռքերով և տարբեր ուղղութեամբ
ու նպատակներով : Ոմանք ունեն ձեռագիրներ
տարբեր ընթերցում քննի (սրանց մէջ մի քա-
նիսը լիակատար, միւսները ստիճանափակ իր-
ւով) : միւսները ոչ Մի քանիսը տպագրուած են
մի քանի ձեռագիրների բաղադրութեամբ, միւս-
ները՝ առաջին պատահած, զուցէ սխալաշատ
ձեռագրից : Ոմանք ունեն յատուկ անոնների
ցանկեր, միւսները չունեն : Ոմանք բաւական
արտաքին վաշխլուծ իւն ունեն, համեմատա-
բար քիչ սխալներով, իսկ միւսները ստատու
վատ տպագրութիւն, անպիտան թուով, տա-
ռասխալներով լիքը : Վերջապէս հրատարակու-
թիւններից ոմանք ենթադրված են կամաւոր
կամ ակամայաբար աշուրների կան եւ այնպիսի
հեղինակներ, որոնք կիսատ են տպագրութեան
միակ ծանօթ թերի ձեռագրից, այնինչ յետոյ
գտնուել են անթերի ձեռագիրներ, որոնցից զեւ
հրատարակութիւն չէ եղած :

«Այս բազմատեսակ պակասութիւններով հան-
դերձ, եղած հրատարակութիւններից շատերը
մատչելի չեն ոչ միայն ժողովրդին, այլ նոյնիսկ
մասնագէտ պատմաբաններին ու բանասէրնե-
րին : Ձրտեսելով այն հեղինակներին մասին,
որոնք մինչեւ այժմ էլ զեւ տպագրված չեն,
ուրեմի եւ մատչելի չեն ընդհանրութեան՝ տպա-
գրվածներից շատերն էլ կամ սպառված են,
կամ տպագրված են որ եւ է այժմ անգիւտ
պարբերական հրատարակութեան կամ գրքի
էջերում, կամ վերջապէս փթոււմ են որ եւ է
անծանօթ անկիւնում : Մեր վերը յիշած յիսուն
պատմագիրներից հազիւ թէ կէտ կարելի լինի
գտնել եւ գնել : միւս կէտը հրապարակում չկայ
եւ միայն բաւարի բերումը կարելի է մի օրի-
նակի հանդիպել մի նախաճառի մօտ կամ որ եւ է
ընտանիքում : Այս պատմագիրների լիակատար
ժողովածուն չկայ ոչ միայն մասնաւոր՝ թէ ընդ
մասնագէտ անձերի մօտ, այլ մինչեւ անգամ
յայտնի հաստատութիւնների մէջ : Բացառու-
թիւն կարող են կաղմել : 3-4 անձ կամ հաս-
տատութիւն որոնք զուցէ ունենան լիակատար
ժողովածու :

«Սրանց վրա պէտք է աւելացնեն մի ուրիշ
աննպատու հանգամանք . այն է՝ հայ պատմա-
գիրների գնի թանգութիւնը, Հայուելով վա-
ճառվող 20 պատմագիրների ընթացիկ գնիը՝
(Վենետիկի հրատարակութիւնները՝ հէնց միւս-
րանուսին ցուցակով, ֆր.—40 կ. հայուելով),
տեսնում ենք, որ նրանք, առանց կազմի, արժեն
մօտ 24 բուրլի Այս հայուելով՝ բոլոր հայ պատ-
մագիրները, եթէ կարելի լինէր գտնել ու գնել՝
պէտք է արժենային, առանց կազմի, աւելի քան

յիտուն բուրբի։ Այս հանգամանքը հարկաւ չէ չէ կարող նպաստել նրանց շուտ եւ շատ ծախվելուն եւ ընթերցողների աւելի ընդարձակ շրջակի մէջ տարածվելուն։

Այս բոլորից յետոյ պարզ է, որ հայ պատմագիրներին լիակատար ժողովածուի լաւ հրատարակութիւնը՝ հերթական անհրաժեշտ պահանջ է։ Այս անհրաժեշտութիւնը զգացել եւ զգուժ եմ մեր հինգդարեանութեամբ պարագրոջները, խօսքով ու գրով, նոյնիսկ յատուկ բրտլորներով ցանկութիւն յայտնել, որ օր առօր լոյս տեսնէ ալպիսի հրատարակութիւն՝ աղաւաղութիւններից մաքրուած եւ հնարաւոր եղածին շարի կատարել, իւր ի՞նչ աւելի նպատակալարմարու գեղեցիկ բան կարելի էր անել հայոց գրերի գիւտի տասնհինգերորդ դարադարձի յիշատակին՝ եթէ ոչ հրատարակել մեր հին մատենագրութեան ամենից հետաքրքրական ու կարեւոր մի մասը, — հին հայ պատմագիրները, ներքին եւ արտաքին առաւելութիւններով ճոխացած ու գնով մատչելի։ Այսպիսի մի հրատարակութիւն զարկ կը տար մեր հին պրականութեան պատմութեան ու ստանախիութեանը եւ միւս կողմից կը տարածէր ժողովրդի աւելի ընդարձակ շրջանում։ Ի՞նչ աւելի հաճոյական նուէր կարելի կը լինէր մատուցանել ու Մեհրոյ-Մաթթոյին նրա նշանաւոր գիւտի յիշատակին՝ եթէ ոչ նրա մատենի գործը, նրա աշխատանքի պատուը — հայոց գրի ամենալաւ փունջը — Հայոց Պատմագիրը։ Դե՛հ՝ նք այս թանկագին նուէրը ու Մեհրոյի գեղեցիկմանին վրա եւ ասե՛նք, «Ջըտիս ի ճոյց զեղ մատուցանեմք»։

«Պատմագիրը Հայոց» հրատարակութիւնը, բովանդակելով յիտուն պատմագիր, կը բաղկանայ աւելի քան 300 տպարակների թիւթից, ժառ 5000 մենագիր երկիրեան երեսներից, եւ բաժանված կը լինի հինգ մեն հատորի, իւրաքանչիւրը ժառ 1000 երես։

«Հրատարակութիւնը կ'արժենայ, հաշուելով միայն թուղթը», տիպը, սքրապութիւնը եւ կազմը, ոչ պակաս քան (2000 բոլբլի (մի հազար օրինակ տպելու համար)։

«Մերն հողով ցանկանում ենք, որ այս հրատարակութեան մէջ մասնակցութիւն ունենան որչափ կարելի է շատ անհատներ, թէ մասուր աշխատակցութեամբ եւ թէ նւթական օժանդակութեամբ։ Ծանկանում ենք զարմեալ որ հրատարակութիւնը այնքան էլ է ժանազին լինի եւ այնքան շատ տպագրվի, որ ինքն իրան տարածվի հայ ժողովրդի բոլոր խաւերում, տարածվի այնպէս՝ ինչպէս տարածվում է Ամերիկական ընկերութեան հրատարակած Աս-

տուածաշունչը։ — Այս ցանկութիւններն իրադրծելը այնքան մեղանից չէ կախված, որքան բանասէր եւ բարեւէր ազգայիններից, որոնց ամեն մի աջակցութիւնը, մասուր թէ նւթական անհախաճաբար եւ շնորհակալութեամբ կը յիշուի հրատարակութեան վերջում։ Մեր բանասէր եղբայրակիցներին, մասնաւոր որոնք ժառ են ցանկում պըջպիրների պահեստներին, մինչ ատանին դիմում կանենք անձամբ եւ նամակներով, եւ լիալոյս ենք, որ նրանք եռանդուն մասնակցութիւն յանձն կառնեն այս հատարագորտ աշխատութեան մէջ։

«Առաջին հատորին տպագրութիւնը մտադր ենք սկսել առջիկայ յունվարին եւ վերջացնել 1904 թիւին, մինչեւ ու Մեհրոյի տօնի օրը (ամառը)։ Յաջորդ չորս հատորները լոյս կը տեսնեն աշունհետեւ՝ 3-4 տարւոյ ընթացքում, մօտաւորապէս տարեկան մի հատոր»։

Հոյակապ ծրագրի մը, որուն աւելորդ է բազմադիմի կարեւորութիւնը բացատրել մեր մէջ, քանի մը բանասէրներէ զատ, ոչ ոք ձեռքը չէ առած մեր հին պատմագիրները, որոնք սակայն պէտք էր որ ամէն հայ ուսանողի գրադարանին մէջ գտնուէին։ այդ պատմագրերը աժապանակն ու մաքուր տպագրութեամբ ի լոյս բերածալով, եւ անոնց կցելով քննական, կինսագրական ուսումնասիրութիւններ ու լուսաբանող ծանօթագրութիւններ, «Մշակ» ի խմբագրութիւնը զանոնք մատչելի կացուցած կ'ըլլայ բովանդակ հայ երիտասարդութեան, մեր բոլոր մտաւորականներուն։ Յետոյ, զուտ գիտական շնորհակալով, մեն կարեւորութիւն ունի այդպիսի խնամակ հրատարակութիւն մը մեր պատմագիրներուն, որոնք մեն մասամբ շատ աղաւաղեալ ու անկատար ձեւով են հրատարակուած։ Սքրագրութեամբ տպագրութեան սխալներէ, անճիշդ ընթերցումներէ, աղաւաղումներէ, պակասաւոր ձեռագիրներու թիւրեւները լուսագոյն ձեռագիրներու բաղաւաղմամբ լրացուելով, մեր պատմագիրներու գործերը պիտի երեւան քան գրեթէ ինչպէս գրուած էին, եւ այն ատեն պիտի տեսնուի թիւրեւ որ անոնցմէ շատին վերագրուած թիւրութիւնները յոռի ընդօրինակութեանց եւ յոռի տպագրութեանց վերագրելի են աւելի քան իրենց։ Այդպէսով, պատմական քննադատութիւն

ալ աւելի հաստատու եւ որով կերպով պիտի կարենայ կատարուիլ այդ գրքերուն վրայ : Անշուշտ մասնաւոր խնամք պիտի տարուի կէտադրութիւնն ալ սրբադիւրու : կէտադրութիւնը Հակոբն տարրերէն մին է գրուած քի մը յատկութեան, եւ կէտադրութիւնը մեր պատմագիրներու հրատակութեանց մէջ քի խընամուած է : Սիքէսի պատմութեան (օրինակ մը տալու համար) կէտադրութիւնը պարզապէս «այլանդակութիւն» մըն է :

Միայն թէ՛ այսպիսի ծրագիր մը այնքան «գծուած» է որքան հոյակապ, եւ մէկ երկու հոգիի աշխատութեամբ չի կրնար յաջողապէս կատարուիլ : Լաւագոյն չէր ըլլար արգիօք որ «Մշակ»ի խմբագրութիւնը, հրատարակութեան համար հարկաւոր եղած գումարը հաւաքելէ յետոյ, Վիեննայի Միւխթարեան միաբանութեան յանձնէր այդ գործին հրատարակումը : Վիեննայի Միւխթարեան միաբանութիւնը աւելի կարող է զայն կատարելու քան «Մշակ»ի խմբագրութիւնը : Բնականաբար, պ. Մախարեանցի, պ իտալեանացի, պ. Նորայր Բիւզանդացիի պէս հմուտ բանասէրներ, ինչպէս եւ ուրիշ ոչ-Միւխթարեան հայ բանասէրներ, ու նոյն իսկ օտարազգի հայազէտ պատմաբաններ ու լեզուաբաններ պիտի աշխատակցին այդ վիթխարի գործին պատրաստութեանը : Իսկ տպագրութեան մաքրութեան տեսակէտով, տարակոյս չկայ որ Վիեննա անհունապէս նախընտրելի է քան Թիֆլիս :

ՏՈՒԳՈՐ ԴԱՆԻԹԵԱՆ. — Հաճոցով կ'իմանա՞ք թէ Տ. Գր. Բիւթեան, որ վերջերս Պոլսէն եկած է Փարիզ հաստատուիլ՝ իր մասեր կաւորութեանց ու բարոյական ձգտումներուն լիակատար զարգացման պատշաճագոյն միջավայր մը գտնելու համար, ստանձնած է արդէն խմբագրապետի պաշտօնը Ֆրանսիայէն լեզուով առողջապահական ամսագրի մը (Hygiène au foyer) զոր հիմնած է Ֆրանսացի բժիշկներու ընկերութիւնը մը : Առաջին թիւը որ արդէն երեւցած է՝ շատ սիրուն ու խնամեալ տպագրութեան մը ու չանկեան պարունակութեամբ, ունի երկու յօդուած Տ. Գր. Բիւթեանի, մին՝ ջնտուցման եղանակներու եւ օքսիտ ար քարպտումը թունաւորուելէ զերծ մնալու միջոցներուն մասին, երկրորդը՝ գեղեցկութեան պահ-

պանման մասին (կիներու համար), երկուքն ալ գրուած այն յատակ, վայելուչ եւ իմաստալից ոճովը որով Տ. Գր. Բիւթեան ցոյց տուած էր արդէն Պոլսի թերթերու մէջ իր հրատարակած հայերէն յօդուածներով : Այդ ամսաթիւի կրնայ անշուշտ հետաքրքրելու հայ ընթերցողները, որ անոր մէջ պիտի գտնեն լաւ խմբատարութեամբ ընտանեկան առողջապահութեան :

— Նիւ Եօքըն մեղի կը հաղորդեն թէ այդ քաղաքը բնակող ամերիկացի հայասէր կին մը Mrs. Virginia C. Taylor 250 տոլար, մօտաւորապէս 1500 ֆրանք նուիրեր է Նիւ Եօքըն բողոքական Հայոց եկեղեցւոյն, որպէս զի այդ զբոսով գրքեր գնուին եւ ընտանեկան հրապարակութեան Home Library) հաստատուի : Կայ ընտանեկաններու մէջ ամէն տեսակ գրքերու շրջաբերութիւնը զերբացնելու համար :

Մեր Նիւ Եօքըն բարեգանները կ'աւելցնեն թէ տեղին Թէյլըր այս առաջին անգամը չէ որ այսպիսի նուէր մը կ'ընէ Հայոց, այլ բաւական տարիներէ ի վեր նիւթապէս ու բարոյապէս Հայոց համայն, իր համակրութիւնն ապացուցած է ամէն առթիւ :

ԳՐԲԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

« ԲԱՆԱՍԷՐ ԻՆԵ » « ԱԶԳԱՊԵՏԵԱՆ » ԵՒ — « Բանասէր »ը հարկ դատեր է նոր յօդուած մը հրատարակել, « Ազգայնեան » ծածկանունով, Երեւանի խնդրոյն մասին գրածը պատասխանելու նպատակաւ : Այդ յօդուածը, — եթէ երեք քաղաքի է « յօդուած » անունը տալ վարնոց քերականութեան թանձրահոծ տխրաբանութեան այդ շեղակոյտին, — ուրիշ բան չ'ընիր բայց եթէ հաստատել, անուղակի կերպով, իմ դատարարութեան ճշգրտութիւնը թէ՛ Երեւանի, թէ՛ Օրմանեանի եւ թէ՛ « Ազգայնեան » ստորագրող անձին նկատմամբ : Ե՛վ ալ ըլլայ այդ անձը, Բանասէրն ինքն իսկ կամ ուրիշ ժամկէտ մը :

Եւ ըսած էի որ Երեւանի հրաժարման օգնականութեամբ այն էր որ ան չէ ուզած համակերպել Սուլթանին հակաշմարտական որոշումին : Ազգայնեանն ատի չի ներքեր, —